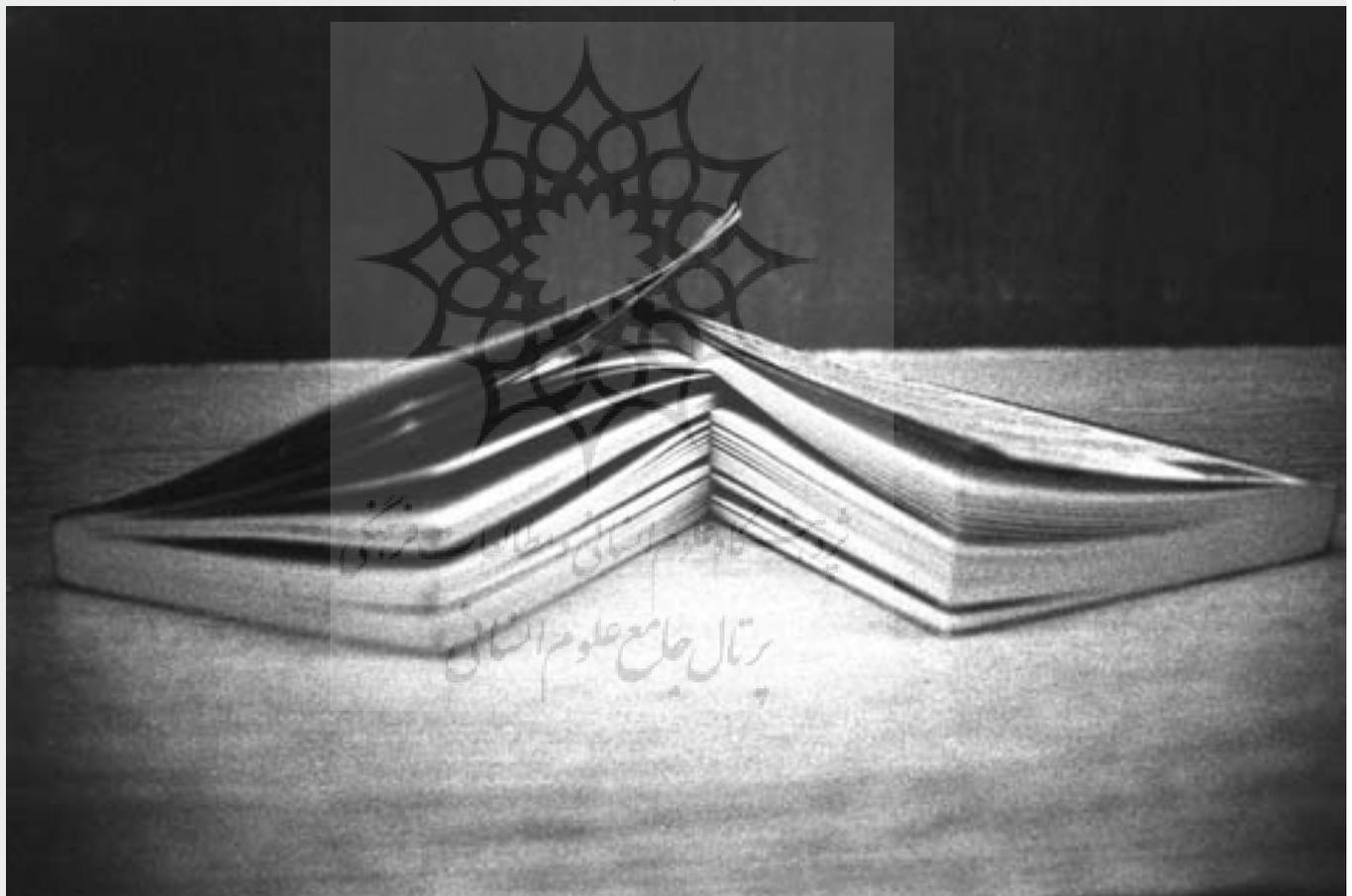

در باب ارتباط کتابخانه آموزشی و سواد آموزی

□ مانی فرسایی
کارشناس کتابداری و اطلاع رسانی
mb3_farsaie@yahoo.com

◀ کلید واژگان؛ سواد پایه ای، سواد اطلاعاتی، کتابخانه آموزشی، برنامه هسته، برنامه اقماری، معلم - کتابدار

به نظر شما یک کتابخانه (که از نظر رانگانان همانند یک واحد زنده و پویا می باشد) با چه عنصری حیات می یابد و ادامه حیات می دهد؟ بودجه؟ نیروی انسانی کارآمد؟ مدیریت متخصص؟ منابع روزآمد؟
اما نظر شخصی من غیر از این ها است. "مراجعه کننده" توانایی ایجاد حیات و ادامه آن را به کتابخانه ها در سراسر جهان می دهد. بدیهی است مراجعه کننده زمانی به کتابخانه مراجعه می نماید که نیاز اطلاعاتی داشته باشد و در صدد رفع آن باشد.

خواهد شد. کتابخانه ها در فرایند سواد پایه ای نقش اصلی را ندارند اما در فرایند سواد اطلاعاتی از بازیگران اصلی محسوب می گردند.
البته در نگاه نخست سواد و سواد آموزی جزو وظایف اولیه یک کتابدار نیست و نهاد های دیگر در جامعه عهده دار آن می باشند. اما اگر اندکی در ریشه های بیسوادی و کم سوادی در ایران دقت کنیم متوجه می شویم که این مساله در حال حاضر گریبانگیر کتابخانه های کشور ما شده است، بنابراین سواد و سواد آموزی به کتابدار هم مرتبط می شود.

این نوشته در باب یکی از مسایل مهم و پراهمیت رشته کتابداری و اطلاع رسانی است که متأسفانه در کشور ما، هر روز کمتر از روز پیشین به آن توجه می گردد. پیش از هر چیز لازم است در باب مفهوم سواد، که در این مطلب به کار خواهد رفت، نکاتی را گوشزد کنم. سواد در این مطلب متضمن دو معناست؛ نخست، سواد به معنی شناخته شده آن یعنی علم به خواندن و نوشتن که از آن با عنوان سواد پایه ای (۱) یاد خواهد شد. دوم، سواد در مفهوم گسترده آن یعنی تحکیم و توسعه سواد پایه ای، که از آن با عنوان سواد اطلاعاتی (۲) یاد

قطعاً انسان بیسواد یا کم سواد نیاز اطلاعاتی چندانی در خود نمی‌یابد و اگر هم بپاید با استفاده از راه‌های دیگری مانند تجربه اندوزی یا انتقال شفاهی در صدر رف آن برمی‌آید. پس افزایش تعداد افراد باسواد در نهایت به نفع کتابخانه است و موجب ادامه حیات آن می‌گردد.

با این پیش‌زمینه امروزه کتابداران و در راس آنان مدیران ارشد و تصمیم‌گیرنده در امور کتابخانه‌ها نباید بیش از این به این امر مهم بی‌توجهی نشان دهند.

البته بحث تنها در کمیت سواد و سواد آموزی نیست. در باب روش‌های سواد آموزی توسط کتابخانه‌ها و کیفیت و کیفیت آن در قسمت بعدی

صحبت خواهیم کرد.

هنگامی که کتابخانه‌ها در ایران خود را از این روند به طور کامل کنار کشیدند و تمامی بار مسئولیت را بر دوش نهضت سوادآموزی گذاردند (که به حق زحمات فراوانی را متحمل می‌شود اما مشخص است که یک دست صدا ندارد)، در واقع تیر خلاص به سوی حیات خود شلیک کردند. کتابخانه در کشورهای در حال توسعه‌ای مانند ایران تنها منحصر به دانشگاه و وزارتخانه‌های دولتی - آن هم به شکلی ناقص - نیست.

اگر کتابخانه را انسانی فرض کنیم، کتابخانه‌های آموزشی مانند قلب تپنده این اندامواره، کتابخانه‌های عمومی بازان آن، کتابخانه‌های دانشگاهی به مانند

پاهای آن و کتابخانه ملی در حکم مغز آن را دارد. و لازم به یادآوری نیست که چنین اندامواره‌ای را غذایی لازم است که همان مراجعه‌کننده است. در هر قسمتی از آن خللی ایجاد گردد کل نظام اندامواره مختل خواهد شد.

حال بهتر است نقش انواع کتابخانه‌ها در روند سواد آموزی را بررسی نماییم. بدیهی است انتظاراتی که از یک کتابخانه آموزشی یا عمومی درباره سواد آموزی می‌رود متفاوت از انتظاراتی است که از یک کتابخانه دانشگاهی یا کتابخانه ملی هر کشوری در همان موضوع می‌رود. لذا بیشتر بحث را به کتابخانه‌های آموزشی و عمومی اختصاص خواهیم داد.

۱- کتابخانه‌های آموزشی؛

کتابخانه‌های آموزشی در واقع نهادهای موازی در آموزشگاه‌ها (مدارس، موسسات آموزشی آزاد و موسسات آموزش عالی) است که با هدف کمک به فهم بهتر مطالب درسی، و تهیه منابع و مواد کمک آموزشی برای دانش‌آموزان و اساتید (سواد اطلاعاتی) پدید آمده است. در این بحث مراد ما از کتابخانه آموزشی همان کتابخانه‌های مدارس رسمی است و نه موسسات آموزش آزاد و عالی. کتابخانه‌های آموزشی در برخی کشورها نه تنها منابع کمک درسی را برای دانش‌آموزان فراهم می‌نمایند، بلکه با تحقیق درباره علائق و سلیقه دانش‌آموزان، برای آنان منابعی در زمینه مورد علاقه‌شان تهیه کرده و در اختیار آنان قرار می‌دهد (نمونه؛ ایالات متحده آمریکا؛ ژاپن، نروژ). در برخی دیگر کتابخانه‌ها تنها به تهیه منابع کمک درسی محدودی می‌پردازند و وظیفه دیگری برای آن‌ها تعریف نشده است (نمونه؛ ایران، افغانستان).

تا اینجای کار وظایف کتابخانه‌های آموزشی تنها منحصر به اعضای رسمی آن، یعنی دانش‌آموزان یا اساتید بود. اما این کتابخانه چه نقشی در سواد آموزی غیر اعضای خود دارد؟ چه نقشی در گسترش و تحکیم سواد اعضای خود دارد؟ پاسخ به سؤال نخست اندکی دشوار است. کتابخانه‌های آموزشی چون به طور معمول زیرمجموعه نهاد آموزشی دیگری هستند از لحاظ برنامه ریزی و تصمیم‌گیری در باب اجرای آن استقلال چندانی ندارند. اما با همین محدوده تعریف شده نیز می‌تواند کمک‌های شایانی به فرایند سواد پایه‌ای و اطلاعاتی کند. در این قسمت به بررسی برنامه ریزی در امر سواد آموزی در کتابخانه‌های آموزشی می‌پردازیم.

الف - برنامه ریزی؛

آغاز هر عملیاتی برنامه ریزی است اما برنامه ریزی برای یک کتابخانه آموزشی یعنی ایجاد یک برنامه در برنامه اصلی. نام برنامه اصلی را به طور مثال برنامه هسته (۳) در نظر می‌گیریم و به برنامه‌های دیگر برنامه‌های وابسته (۴) می‌گوییم زیرا برنامه کاری و اهداف اساسی کتابخانه از قبل پیش بینی شده است. برای ایجاد یک یا چند برنامه وابسته باید کتابدار مسئول، توانایی توجیه و تنظیم یک برنامه قوی و دقیق، که در عین حال منافاتی با برنامه هسته نداشته باشد، را دارا باشد. در ضمن برنامه هسته نیز

باید از کیفیت انعطاف‌پذیری برخوردار باشد و گرنه برنامه‌های وابسته تابع محض آن خواهند بود. کتابخانه آموزشی در فرایند سواد پایه‌ای و اطلاعاتی غیر اعضا مراحل دشواری را پیش رو دارد. در این مرحله لازم است به کلیه امکانات کتابخانه یعنی بودجه، نیروی انسانی، فضا و زمان لازم برای اجرای برنامه توجه شود. این امر نیازمند شناخت مناسب و دقیق کتابدار از اوضاع کلی کتابخانه و سازمان مادر (مدارس) است. البته نباید از نظر دور داشت که بررسی جامعه نیازمند به سواد در محدوده جغرافیایی کتابخانه نیز اهمیت خاصی دارد. برای رسیدن به این شناخت کتابدار می‌تواند از آمارهای رسمی و گاه غیر رسمی کمک گیرد. همچنین تماس با سازمان‌های دیگری که متولی این امر هستند نیز کمک شایانی به کتابدار می‌کند تا ضمن شناخت جامعه مورد استفاده، سبب ایجاد شبکه‌ای پیوسته میان این سازمان‌ها و کتابخانه گردد.

کار کتابدار درباره تحکیم سواد اعضای خود ساده‌تر است. او می‌تواند با مراجعه به سوابق تحصیلی هر فرد و یا تنظیم فرم پرسشنامه به اطلاعاتی درباره آنان برسد. پرسشنامه بهتر است تا حد امکان ساده و بدون سوگیری تنظیم گردد و طرح آن در سر کلاس درس صورت گیرد. بدین ترتیب اطلاعات مربوط به هر کلاس و پایه به طور جداگانه در اختیار کتابدار قرار دارد. البته نباید فراموش کرد ایجاد جلسات توجیهی برای خانواده‌ها و توجیه آنان، هم اطلاعات بیشتر و بهتری به کتابدار می‌دهد و هم موجب جذب حمایت‌های مالی و غیرمالی خانواده‌ها برای اجرای برنامه می‌شود.

ب - اجرای برنامه؛

اکنون که مرحله برنامه ریزی را پشت سر گذاشتیم، باید به اجرای آن برنامه پردازیم. اجرای برنامه در برگیرنده فعالیت‌های متعددی در کتابخانه‌ها است. از انتخاب و سفارش مواد کتابخانه‌ای گرفته تا سازماندهی و آماده‌سازی آن. در واقع این فعالیت‌ها بخش عملیاتی کار ما را تشکیل می‌دهند.

ب-۱. انتخاب و سفارش

در قسمت انتخاب و سفارش کتابخانه‌های آموزشی، کتابدار باید به چند نکته بسیار مهم توجه کند. نخست هدف جمع‌آوری مجموعه برای کتابخانه است. همان‌گونه که پیشتر نیز گفته شد هدف کتابخانه آموزشی در واقع ایفای نقش در

فرایند سواد اطلاعاتی است. لذا توجه به این نکته که مواد خریداری شده تنها کمکی برای فرایند سواد پایه‌ای نباشند، ضروری است.

به طور حتم دانش‌آموز در سر کلاس درس مطالب مهم و کلی را می‌آموزد و تنها زمانی به کتابخانه خواهد آمد که سؤالی فراتر از مطالب درسی در ذهن وی ایجاد شده باشد.

دوم آن که لازم است کتابدار در نوع مواد انتخابی دقت فراوانی را مبذول دارد. با توجه به توسعه نقش مواد دیداری - شنیداری در فرایند سواد پایه‌ای و حتی اطلاعاتی انتخاب این نوع مواد در اولویت قرار دارد. البته بدیهی است در نظر داشتن امکانات پخش این گونه مواد، شیوه نگهداری و آرشیبو آنان و همچنین هزینه نگهداری دستگاه‌ها نیز مد نظر است. در باب مواد چاپی نیز باید تلاش شود بهترین و مرغوبترین نوع آن تهیه گردد تا بر اثر ازدیاد استعمال سریع از بین نرود.

نکته سوم به محتوای مواد انتخابی بر می‌گردد. این مرحله دقت و تجربه بالای کتابدار و مشورت با متخصصین موضوعی را می‌طلبد. گو این‌که، چه در فرایند سواد پایه‌ای و چه در فرایند سواد اطلاعاتی، محتوای مواد حکم راهنما و دستنامه را دارد و لذا دقت در انتخاب مواد پر محتوا کمک شایانی در روند این دو فرایند می‌کند. کتابدار می‌تواند از طریق مشورت با متخصصان موضوعی به نقاط ضعف و قدرت مواد انتخابی دست یابد. مطالعه نقد و نظرهای منتشره در مطبوعات نیز راهگشاست. البته در کشور ما چون حجم این گونه انتشارات بالا نیست کتابدار با صرف اندکی وقت، خود می‌تواند به غور و بررسی در مواد انتخابی بپردازد و تصمیم‌گیری کند. وی باید در این بررسی هدف اصلی کتابخانه آموزشی در دو فرایند سواد آموزی را (ارایه اطلاعات اولیه و کلی / ارایه اطلاعات برای تکمیل مطالب درسی) مد نظر داشته باشد. ضمن آن که لازم است کتابدار میان محتوای مواد برای سواد آموزان پایه‌ای و سواد آموزان اطلاعاتی تفاوت قایل شود. به طور مثال بهتر است در کنار تهیه خواندنی‌های ساده یا کتاب‌های مصور برای سواد آموزان پایه‌ای، دایره‌المعارف‌ها یا کتاب‌های پیشرفته‌تر نیز تهیه گردد. یا در تهیه مواد به مصور بودن آنان توجه کند.

برای سفارش مواد چندین راه وجود دارد که دو

توان از فهرست کتابخانه نسخه‌هایی تهیه نمود و آن‌ها را بین دانش‌آموزان یا سوادآموزان پخش نمود. در واقع این نسخه‌کار برگه‌دان یا فهرست رایانه‌ای را انجام می‌دهد.

اما اهمیت بخش مرجع - یا به بیان دقیق‌تر کار مرجع - در این فرایند بسیار مهم و حیاتی است. معلم، کتابدار در واقع نقش راهنمایی را بازی می‌کند که دست سوادآموز را گرفته و به اعماق دنیای دانش می‌برد. اگر وی فردی آگاه و مطلع از راه نباشد، به طور حتم هم خود و هم سوادآموز را گمراه خواهد کرد. پس شایسته آن است که در انتخاب وی دقت کافی به عمل آید تا فعالیت گروهی از افراد، با نابخردی‌های وی به هدر نرود.

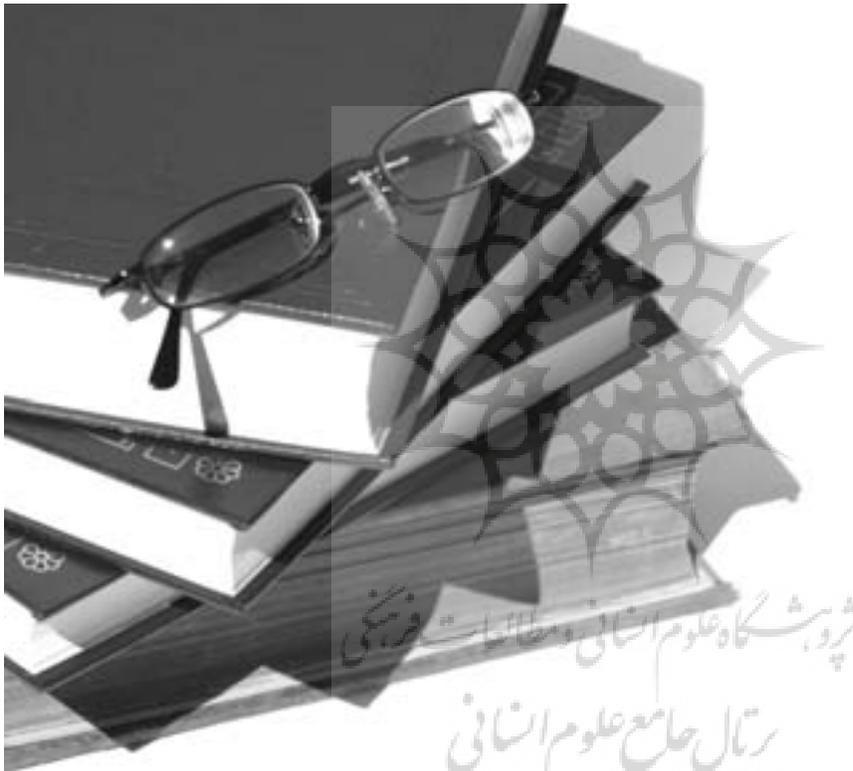
انجمن‌های اولیاء و مربیان قرار داد تادر صورت امکان مواد با هزینه آنان تامین گردد.

ب. سازماندهی و مرجع؛

نتایج اعمالی که در مراحل گذشته ذکر شد، در این مرحله آشکار می‌گردد. برای سازماندهی مواد در این مقطع باید به چند نکته توجه داشت.

نخست آن که سازماندهی باید به گونه‌ای صورت پذیرد که درعین آشنایی دانش‌آموزان با کاربرد رده بندی در نظم دهی اطلاعات، مانعی برای دسترسی وی به اطلاعات نباشد. دوم این که می‌توان در کتابخانه‌های کوچک آموزشی از رده بندی‌های غیر متعارف (همانند رده بندی بر اساس موضوع، قطع و حتی رنگ) استفاده نمود و نکته آخر این است که می

راه برای کتابخانه‌های آموزشی مناسب تر است. راه نخست و معمول، خرید است؛ البته انتخاب این راه به توانایی مالی و بودجه سازمان مادر (مدارس یا آموزش و پرورش) وابسته است. حتی اگر کتابخانه آموزشی کتابخانه‌ای توانایی مالی بالایی نیز داشته باشد، باز هم خرید به شرط بازبینی توصیه می‌گردد تا از اتلاف بودجه جلوگیری گردد. راه دیگر - با توجه به عدم توانایی مالی بیشتر کتابخانه‌های آموزشی - تبادل و حتی اهدا است. برای این کار کتابدار باید لیستی از کتاب‌های مورد نیاز کتابخانه را تهیه کرده و آن را به همراه درخواست، در اختیار کتابخانه‌های متمول قرار داده تا در صورت امکان از مواد وجین شده اما مورد استفاده آنان استفاده نماید. همچنین می‌توان نسخه‌هایی از این لیست را در اختیار

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

درک پیچیدگی‌های ذهنی و روانی کودکان در سال‌های نخست مدرسه یا سوادآموزی، کاری است که نیازمند مطالعه دقیق در روانشناسی به ویژه روانشناسی رشد است. این مطالعه راهگشای بسیاری از تصمیمات و یا اعمال معلم، کتابدار در آینده می‌باشد. فراموش نکنیم که از همین سال‌های نخست می‌توان شوق به آموختن و مطالعه و پژوهش را در فرد ایجاد کرد، پس شایسته است با فراهم کردن چنین زمینه‌ای نسل‌های جوان جامعه را به این سمت سوق داد.

تواند با مطالعه سرفصل‌های درسی هر پایه و ثبت سوالات مربوط به آن‌ها و سپس تحلیل سوالات، به این مهم دست یابد. ضمن آن که می‌تواند با معرفی منابعی که مفید است (حتی در صورت عدم وجود در کتابخانه) عمق بیشتری به سواد پایه‌ای سوادآموزان بدهد.

در کل باید این مسئله را در نظر داشت که بدلیل پویایی ذهنی و آمادگی سوادآموز برای یادگیری بیشتر و بیشتر، کار معلم، کتابدار بسیار سخت و پیچیده و در عین حال شیرین و لذت بخش است.

معلم، کتابدار در طی یک روز با سوالات متعددی روبرو می‌گردد. اما هنر وی تنها پاسخ دادن به این سوالات نیست، بلکه ایجاد پرسش‌های بیشتر و نشان دادن مسیر برای یافتن پاسخی درخور کار حقیقی وی می‌باشد. در حقیقت پاسخ به یک سوال در فرایند سوادآموزی پایه‌ای جای می‌گیرد، اما ایجاد مهارت برای طرح سوال و یافتن پاسخ آن در فرایند سوادآموزی اطلاعاتی جای می‌گیرد. برای این منظور، لازم است وی احاطه کافی بر مطالب درسی و غیر درسی آموزشگاه را داشته باشد. او می

بی‌نوشت‌ها

- ۱- Basic Literature
- ۲- Informational Literature
- ۳- Core Plans
- ۴- Dependent Plans

فهرست منابع

- ۱- آقاباری، خسرو؛ آشنایی با کتابخانه‌های آموزشی، تهران: تربیت، ۱۳۷۲
- ۲- ری، کالین؛ کتابخانه‌های آموزشی، تهران: دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۷۵
- ۳- میر حسینی، زهره؛ مواد و خدمات کتابخانه برای بزرگسالان نو سواد، تهران: سمت، ۱۳۸۲